

A felejtés telefonkönyve

Ha végiglapozod, olykor böngészed, máskor megállsz és elidőzöl egy-egy írásnál, furcsa érzés fog el: mennyire fontosak voltak azok a dolgok, melyekről **Eörsi** tán mindenkinél szellemesebben tudott írni, ma viszont mintha egy holt-tengeri tekerccset tekernél szét, úgy találkozol nevekkel, eseményekkel, egykor életbevágó, ma érthetetlen vitákkal, könyvekkel, filmekkel, politikai pálfordulásokkal. Példaként mondjuk itt van mindjárt Bibó és Lukács vitája. Annak idején **Eörsi** exponálta a két pólus összeférhetetlenségét, ő, aki oly közel állt az Öreghez, és annak a kornak számára oly fontos gesztussal glatt kimutatja, hogy bizony Bibónak volt igaza. Egyáltalán ő mutatta fel elsőként e

politikaelméleti rendszer gazdagságát. Mondom, akkor (1979) ez történelemfordító gesztus volt. Nagy húzás. Aztán Bibóból ellenzéki útikalauz lett, majd alig telt el pár év – és elfelejtették. Lukácsot persze előbb, ma már legfeljebb azt tudja egy-két egyetemi hallgató, hogy ez valami véreskezű filozófus volt, mert egy ideig ez volt felírva az Ajtósi Dürer sori egyetemi épület faláról (levet) mellkép alá (helyére). Lényeg, hogy mind a kettőt elfelejtették, kit ezért, kit azért. A történelem goromba radírral dolgozik, és nekem például fogalmam sincs, Bibót miért számúzték a feledés ködébe...

Illetve sejtem: másról szól ez a mai világ, amihez képest Bibó is naiv idea-

lista volt, a dolog túlfutott rajta, s nem a rosszindulat meg a napi politika kulturátlansága nullázta le, hanem ez az újkapitalista életforma, ami már rég másról szól. Itt Bibó legfeljebb ünnepi idézetekhez szükségeltetik.

Ezt a fontos dolgozatot csak azért idézem, hogy érzékeltessem, valahogy az egész köteten végigvonul a fontos dolgok muzealitása. **Eörsi** végre megfontoltan válogatott, legszarkasztikusabb, (bántó) írásait kihagyta (néhányat mutatába benne hagyott, belerúg Hellerbe, Gyurkóba – de inkább csak a régi virtus mutatóanyagoképp), itt csak a fontos írások találhatók: a kor és a szerző szempontjából fontosak. Csakhogy a gyűjtemény valahogy azt súgja, hogy ez a harmincéves korszak (1967–97) ma már nem fontos. Személytelenül persze azt mondom, hogy a mának van igaza: mi a túrónak kell ezeken a régi ügyeken rágódnunk, amikor minden másról szól? Hogy ki mit mondott 51-ben vagy 59-ben? Hogy Tamás Gáspár Miklós elbúcsúzott a baloldaltól és a középnemesi konzervativizmust választotta – **Eörsi** szerint „balkáni thatcherizmussal” (ami talán az egyetlen *kraftausdruck* az egész kötetben). Csakhogy ma már a PM osztályvezetője is thatcherista, a baloldal meg azt sem tudja, hová kapkodjon, ha felszólítják, annyira nincs identitása és perspektívája. (Annak ellenére, hogy ezzel a mai, agresszív újkapitalizmussal szemben Európában egyre többen lesznek valamilyen – közelebből meg nem határozható – módon baloldaliak...) Most akkor miért legyen fontos, hogy TGM elbúcsúzott ettől a világtól? Pedig az ő esszéje és **Eörsi** válasza a kor reprezentatív vitája volt – a jövőt eldöntő távlatválasztás. (Ha nem is úgy, ahogy a vitázó felek fogalmaztak.) És mégis – az ember úgy érzi, unatkozik, mert az egész *passzé* lett. Ki tudja, miért? Pedig **Eörsi** hisz abban, hogy a jónépet meg kell tanítani emlékezni, mert a magyar nagyon is szeret felejteni, disznóságokat éppúgy, mint érdemeket, tehát csak tessék szépen emlékezni. Ha tehát a Marsból nézve – vagy csak innen Köveskálról

– olvasnám ezt a könyvet, itt lenne **Eörsi** legnagyobb tévedése: ez a memórialecke nem megy, az egész miskulanciát elfújta a szél.

Szerencsére itt vannak azok a dolgozatok is, melyek a kor lenyomatát őrzik: a Kultúrutazások című fejezetbe gyűjtött színházi élmények, filmkritikák, viták. Például Déry Tibor híres önéletrajzi regénye, az *Ítélet nincs* című opus, és **Eörsi** kemény bírálata (1969-ből). Mit mondjak, jól beolvas az öregúrnak – persze filozofhoz méltó okadatulással. Mert már akkor is dívott a szelektív emlékezet, Déry szépített – irodalmilag szépen! –, de **Eörsi** nem tudta elviselni apróbb-nagyobb hazugságait. Miközben olvasom, megint rám tör a tériszony: ismét egy figura, egy fontos könyv: emlékszik valaki még ezekre a dolgokra?

A kötet azonban megvigasztal: **Eörsi** margináliái jobban bírják a történelmi gyűrődést. Ilyen széljegyzet például Az *elkallódott prófécia* című írásban a Karinthy költői nagyságának elismerését követelő pátosz. Vagy Thomas Mann finom, karcos kritikával illető írásában az a befejező pár sor, ahogy az irónia tehetetlenségét emlegetve azért mégis megáll egy pillanatra, nem is akárhogy: „Megvallom – bár bizonyára magánygyem –, hogy szememet olvasás közben folyton-folyvást elfutotta a könny, többnyire olyankor, amikor a szeretet a tragikumot a komikumon szűri át (vagy megfordítva), és amikor a történet pátosza, mely az égtől a földig ível (vagy megfordítva), az irónia kiegyenlítő hatalmán keresztül a mi emberi léptékünkhöz igazodik.” (1995-ből datált írás: bölcs és megbocsátó, anélkül, hogy felejtene distanciáját.) Vagy mondjuk Párizsban sétálva Ady jut eszébe: „Ady a magyar értelmi kultúra szörnyű szegénységéről beszél – és nekem párizsi dilemmám jár az eszemben: a bulvárokön folyvást azon tűnődtem, hogy legalább nevetni tudnának-e itt jó néhány komoly indulatú magyar irodalmi vitán? Fel lehetne-e például tenni franciául a kérdést, hogy a gondolat a való-

sághoz tartozik-e, vagy sem? Vajon fel bírnák-e fogni a franciák egy fiatal irodalomtörténésznek azt az avított németes kijelentését, hogy »azért nincs magyar regény, mert a magyar lélektől idegenek a tág formák«?»

De itt dolgozik már a történelmi radír: a korabeli írások Brechtről szólnak, meg a belgrádi színházi fesztiválról, Bergmanról, Buñuelről – csupa életbevágóan fontos ügyekről. Az egyikről még van, aki hallott (Buñuel, ha máshonnan nem, a könyv címeről talán eszébe jut egyik zseniális filmje... a másik kettő már nehezebb eset, Brecht eltűnt a berlini fal leomlásával (és más hajtúkanyarokban), Bergmant pedig kiröhögte a világból a túléléshez szükséges durvább mentalitásunk. (Igaz, most olvastam, hogy New Yorkban egy avantgárd kör felfedezte ezt a Brecht nevű, szivarozó mukit, és most némi sikerrel vezeti be ifjúkori darabjait a kéharisnyák kulturális mussz-témái közé...)

Mondom, Eörsi vaskosan szellemes marginálái korrigálják a történelmi miopiáinkat. Például Michnikről ír – *Gondban a bohóc* című könyvéről –, és kicsit egyértelműbbre veszi az ott olvashatókat: „A pápa tehát – Michnik szerint – vissza akarja evangelizálni Lengyelországot, és az egész keresztény világot a felvilágosodás elé. Fejtegetése végén Michnik a fundamentalista katolikus egyház esetleges diadalát apokalipszisnek nevezi: »Isten óvjon meg mindnyájunkat egy ilyen apokalipszistól.« Efféle fohászai persze visszahullanak rá: ismét kiserken a sarva, és pata képződik bokája alatt.” Hát, ez maradt: egyre szaporodnak a különböző típusú fundamentalizmusok. Ami megint csak egy fatális illúzió történelmi korrekciója. Valamikor azt hittük, hogy csak a komenista fundik vannak, ha ők eltűnnek, leszáll az ész a földre. Aztán kisült, hogy a szabadság titokzatosan bájos korában lassan már nincs is más, csak fundiság, minden, ami nem az, tisztavirág-életű diavat, hisztéria vagy örülvény.

És szép, bár ugyancsak feledésre ítélt emlékmű Angyal István (56-os, ki-

végezték) bonyolult sorstragédiájának precíz, pátoszmentes rekonstruálása (Egy klasszikus tragédia körvonalai, 1991-ből). Miért hitt és miért csalódott ez az ember – a börtön legmélyebb bugyrában – Kádárban? Eörsi rekonstrukciója talán a kötet csúcspontja – kicsit önéletrajzi adalék (börtöntársáról ír), kicsit a Kádár-komplexus lebontása, a morális megtöréssel való leszámolás önkritikája és persze alapvetően egy tragikus hős bonyolult hübriszének megfejtése. De ma már ezt a tragédiát is magyarázni kell – ha van, aki még odafigyel, mert az egész 56-ot elvitte magával a történelem radírja, ez sem olyan fontos már, mint volt tíz éve, vagy annak idején. S ha már itt tartunk, hadd említsem azt a portrét, amiben Eörsi, talán egyedül a magyar közírásban, megörökíti Krassó Miklós (ifjúkori barátom, évfolyamtársam) asztráltestű, holdbéli lelkű, ragyogó intellektusú portréját – megérdemelten hosszabb nekrológbán. Csak egy fantasztikus epizódot idéznék, azt a szürrealista éjszakát, melyben egy számára vadidegen lánynak mesél valami hegelianus örületről. Órákon át, be nem áll a szája, a lány – hótt álmosan – már bebújt az ágyba, Krassó csak magyarázza a magán- és magáért-való nembeliség furcsaságait, közben (anélkül, hogy észrevenné!) ő is vetkőzik – eszébe sem jut, hogy a lány nem a barátnője. Aztán, pusztán szórakozottságból a majdnem tökéletes szexuális élményt nyújtja ket-tejüknek.

Persze azért Eörsi megmarad a kivont kard emberének: az igazságot ki kell mondani, meg kell védeni, bele kell verni a kobakokba. Ez Eörsi habitusa, megszenvedett érte, amíg ő a sitten ült, kollégái megkötötték ilyen-olyan kompromisszumaikat a rendszerrel. Aztán kijött, és ahol sumákolást talált, azt gombostűre tűzte: mondom, morális tőkéje volt hozzá. Most Nádast tűzné gombostűre, méltán híres kis esszéje miatt (*Szegény, szegény Sascha Anderson*). A manust nem ismertem, viselt dolgairól csak a Spiegelben olvastam: a keletné-

met ellenzékiek bizalmi embere volt, de fél vagy egész állásban a Stasinak dolgozott. Nádas a megbocsátás-felejtés-viszolygás fura keverékével, mégis líraian szép írással búcsúzik tőle. **Eörsi** beleköt, letolja – betű szerinti értelemben tán joggal. Amiből nekem az a tanulság adódik, hogy ez a lángpallos ma már túl sok áramot fogyaszt, különben meg a morális tisztaságot másképp is lehet demonstrálni – gondolom én, bűnös lélek. Mert e diskurzusból Nádas kerül ki győztesként. Neki lett igaza, mert jobban írt...

Igaz, **Eörsi** a felejtés ellen küzd, s

mint mondtam, joggal, mert minden elfelejtődik, nevek, események, nagy és kis dolgok, bűnök és erények – s főképp az értékek, mert a történelem kíméletlenül radíroz. **Eörsi** meg megy a radír nyomában, és mindent újraír. Joggal. De akkor is: Pistám, dugd már vissza azt a kardot...

Nádas nagy regényéről – most jött ki angolul – ájult kritikákat olvasok az amerikai lapokban.

Eörsi István: A szabadság titokzatos bája. *Esszék, kritikák, portrék (1967–1997).* Palatinus Kiadó, 1997, 1390 Ft.